

*Короєд С. О.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного,
господарського та кримінального права**Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ЯК ВЕКТОР У ВИЗНАЧЕННІ ГОЛОВНОГО ЗАВДАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правової природи процесуального права як загальнотеоретичної категорії та його призначення в регулюванні процесуальної діяльності; з'ясуванню співвідношення призначення процесуального права та призначення цивільного судочинства; визначенню головного завдання, яке має стояти перед цивільним судочинством та визначатиме його ефективність; а також формулюванню деяких пропозицій щодо забезпечення ефективності цивільного судочинства.

Ключові слова: правосуддя, цивільне судочинство, процесуальне право, завдання, ефективність.

Постановка проблеми. В багатьох життєвих ситуаціях у громадян може виникнути необхідність захисту своїх цивільних, сімейних, житлових, трудових та інших прав. Найпоширенішою формою захисту прав є судова форма, яка реалізується, зокрема, в порядку цивільного судочинства. Останнє являє собою порядок вчинення процесуальних дій, тобто встановлені законом правила поведінки суду, з одного боку, та інших залучених в процес осіб – з іншого. Будь-яке суспільство зацікавлене в тому, щоб правосуддя в цивільних справах було оперативним, спори вирішувались правильно, а порушені права та інтереси учасників цивільних правовідносин отримували належний судовий захист. Визначивши завданнями цивільного судочинства справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, а метою – захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. ЦПК при цьому серед питань, які вирішує суд під час ухвалення рішення, зобов'язує суд вирішувати питання про те, чи слід позов задовольнити або в позові відмовити (п. 5 ч. 1 ст. 214). Зазначена норма (в сукупності із змагальними і диспозитивними засадами цивільного процесу) дає підстави для висновку, що завдання суду зводяться лише до перевірки правомірності заявлених позовних вимог (на цьому наголошував ще революційний процесуаліст С.В. Васильовський, зазначаючи, що цивільний процес являє собою перевірку позовних вимог [1, с. 12, 93]). Але при цьому залишається поза увагою законодавця реалізація судом головних правосудних цілей – усунення правового конфлікту та захист порушеного права.

Аналіз останніх досліджень. Зазначені питання цивільного судочинства розглядали в своїх роботах вчені-процесуалісти: С. С. Бичкова, С. В. Васильєв, М. А. Вікут, К. В. Гусаров, С. Ф. Демченко, В. В. Комаров, В. А.

Кройтор, О. Д. Крупчан, Д. Д. Луспенник, Т. Г. Морщакова, І. Л. Петрухин, І. В. Решетнікова, В. І. Тertiшніков, Г. П. Тимченко, О. І. Угриновська, С. Я. Фурса, А. В. Цихощкий, М. С. Шакарян, П. І. Шевчук, М. Й. Штефан, В. В. Ярков та ін.. Разом з тим, в процесуальній літературі не порушувалось і не розглядалось питання співвідношення призначення процесуального права та призначення цивільного судочинства. Тобто, яке головне завдання має стояти перед цивільним судочинством, що визначатиме його ефективність. Пошук відповіді на зазначене питання й ставить за мету наша стаття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи наше дослідження, вважаємо за необхідне звернутися до праць теоретиків права з метою визначення правової природи процесуального права як загальнотеоретичної категорії та змісту процесуальних норм для з'ясування головного призначення процесуального права в регулюванні процесуальної діяльності суб'єктів права.

Цьому питанню присвячено монографію О.Г. Лук'янової «Теорія юридичного процесу». Так, О.Г. Лук'янова вважає, що «матеріальною» метою процесуального правового блоку, тобто тим результатом, до якого прагне законодавець, встановлюючи процесуальні норми, є вирішення і усунення аномальних проявів суспільних відносин, захист соціального порядку, прав, свобод і законних інтересів громадян і організацій. Вона зазначає, що процесуальне право виникає у зв'язку із необхідністю вирішити і усунути за допомогою спеціальних юридичних засобів аномальні прояви суспільних відносин. Правова аномалія – це обумовлене різними факторами об'єктивного і суб'єктивного порядку відхилення від загальної закономірності, від нормального перебігу і розвитку суспільних відносин. Діяльність щодо усунення правових аномалій в силу об'єктивної важливості стає прерогативою державних та інших спеціально уповноважених органів. Завдання процесуального права (системи правових норм, що регламентують процесуальну діяльність), на її думку, полягають у тому, щоб забезпечити правовими засобами реалізацію завдань і функцій процесуальної діяльності (процесу), а саме: встановлення матеріально-правового відношення, пов'язаного із застосуванням матеріального закону; всебічне дослідження обставин вирішуваної ситуації та досягнення матеріальної (об'єктивної) істини у справі; справедливе застосування матеріального закону; захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі; здійснення конституційного контролю за нормативними актами і правозастосовчою практикою [2, с. 109-112].

Л.Н. Борисова в своїй дисертації «Загальна теорія процесуальних норм» процесуальні норми права визначає як самостійний вид правових норм, що має службовий характер і спрямований на здійснення приписів матеріальних норм шляхом створення умов, наділення безпосередніх учасників відносин правами і обов'язками, що дозволяють врегулювати спір без втручання юрисдикційних органів, а при негативному розвитку правовідносин – визначають порядок застосування спеціальними державними органами владних повноважень для врегулювання конфлікту [3, с. 18].

В юридичній літературі визнається, що наявність і регулюючий прояв процесуальних норм зумовлені потребами реалізації норм матеріальних. Процесуальні норми, в свою чергу, відіграють важливу роль, забезпечуючи оптимальні умови правового регулювання. Зазначається, що всі приписи процесуальних норм носять процедурний характер, тобто всі вони визначають найбільш доцільний порядок здійснення правотворчої або правозастосовчої діяльності, і тим самим призначені сприяти ефективному і справедливому досягненню результату, який передбачений нормою матеріального права, що підлягає застосуванню [4, с. 4, 35-36].

З огляду на теорію процесуального права, можна зробити такі висновки: по-перше, призначенням процесуального права є вирішення та усунення аномальних проявів суспільних відносин, захист соціального порядку, прав і законних інтересів громадян і організацій; по-друге, процесуальне право визначає порядок застосування спеціальними державними органами владних повноважень для врегулювання конфлікту; по-третє, завдання процесуального права зводиться до встановлення матеріально-правового відношення, досягнення матеріальної (об'єктивної) істини, справедливе застосування матеріального закону; по-четверте, процесуальне право призначено сприяти ефективному і справедливому досягненню результату, який передбачений нормою матеріального права, яка підлягає застосуванню.

Як можна побачити, головним призначенням процесуального права є саме врегулювання (усунення) конфлікту, ефективно і справедливо досягнення результату, який передбачений нормою матеріального права.

Вчені-процесуалісти також висвітлюють питання завдань цивільного процесуального права, його призначення. Так, ще М.А. Гурвич зазначав, що цивільне процесуальне право є формою примусового здійснення цивільно-правових обов'язків, формою захисту суб'єктивних прав, коли закріплені в нормах права приписи не виконуються зобов'язаними особами добровільно [5, с. 19].

В.І. Тертишников визначає, що предметом цивільного процесуального права є суспільні відносини між судом і іншими учасниками процесуальної діяльності при здійсненні правосуддя в цивільних справах та у зв'язку із примусовим застосуванням норм матеріального права між суб'єктами цивільних, трудових, житлових, сімейних правовідносин [6, с. 7].

С.Я. Фурса зазначає, що у цивільному судочинстві відбувається захист цивільних прав, коли припиняється правопорушення та ліквідуються його наслідки, а також охороняються права осіб шляхом встановлення юридичних фактів у порядку окремого провадження. Цивільне су-

дочинство має такі функції: захищати та охороняти права, а також фіксувати юридичні факти [7, с. 26].

Розкриваючи поняття цивільного процесуального права, С.І. Чернооченко зазначає, що суд несе обов'язок перед державою і суспільством за якість здійснення правосуддя [8, с. 14].

Викладене вище дає нам підстави зробити висновок, що призначенням цивільного процесуального права є припинення цивільного правопорушення та ліквідація його наслідків шляхом примусового застосування норм матеріального права між суб'єктами цивільних, трудових, житлових, сімейних правовідносин.

Крім того, раніше ми вже зазначали, що вчені-процесуалісти пов'язують завдання судової влади саме з процесуальною діяльністю щодо усунення правового конфлікту, визначення виду та обсягу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів права [9, с. 144]. Звідси випливає, що судова процесуальна діяльність, яка врегульована нормами цивільного процесуального права, своїм завданням має саме вирішення справи (розв'язання спору, усунення конфліктної ситуації та її наслідків).

Завдання цивільного судочинства визначено у ст. 1 ЦПК як справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. З цієї норми однозначно не зрозуміло головне призначення цивільного судочинства – розгляд і вирішення справ чи захист порушених прав.

Цивільне судочинство, врегульоване нормами цивільного процесуального права, являє собою процесуальну діяльність. Така діяльність повинна мати своє головне (основне) призначення, яке її характеризує як динамічне явище. З огляду на визначене нами основне призначення процесуального права, можна зробити висновок, що й головним завданням цивільного судочинства має бути врегулювання (усунення) конфлікту, тобто припинення цивільного правопорушення та ліквідація його наслідків шляхом примусового застосування норм матеріального права між суб'єктами цивільних, трудових, житлових, сімейних правовідносин.

Зазначене вище дає нам підстави не погодитись із думкою С.В. Васьковського про те, що цивільні процесуальні норми, визначаючи дії суду та сторін, мають забезпечити та полегшити досягнення головних цілей процесу: перевірки і здійснення юридичних вимог громадян, і що судова функція полягає у перевірці та остаточному встановленні правомірності вимог, що пред'являються сторонами одна до одної [1, с. 12, 93, 175-176], адже «перевірка» правомірності позовних вимог не тягне припинення спору (усунення правового конфлікту) між сторонами.

Водночас визначене нами через завдання процесуального права головне призначення цивільного судочинства вимагає від законодавця встановлення такої процесуальної регламентації цивільної процесуальної діяльності, аби це головне завдання було реально виконано в кожній цивільній справі, яка надходить на розгляд до суду. Саме стан та якість виконання цього головного завдання й визначатиме ефективність всього цивільного судочинства в державі.

Разом з тим, реалізація цього головного завдання цивільного судочинства залежить від того, наскільки суди

володіють дієвими інструментами забезпечення завдання, мова йде про якість процесуального регламенту зокрема і про цивільну процесуальну політику держави в цілому.

Розширення змагальних і диспозитивних засад цивільного процесу фактично перетворило суд на арбітра, який спостерігає за змаганням сторін, що позбавлений можливості впливати на рух справи та матеріально-правові результати її вирішення. Так, пасивність суду в процесі з'ясування обставин справи та неможливість втручання у визначений позивачем зміст позовних вимог виключає можливість в усіх справах усувати правовий конфлікт між сторонами, тобто припиняти цивільне правопорушення та ліквідувати його наслідки шляхом примусового застосування норм матеріального права між суб'єктами цивільних, трудових, житлових, сімейних правовідносин.

Так, припинення цивільного правопорушення та ліквідація його наслідків (як основне призначення процесуального права та головне завдання цивільного судочинства) передбачає такий матеріально-правовий результат судової діяльності, який би остаточно припиняв цивільно-правовий спір між суб'єктами спірних матеріальних правовідносин та усував би всі негативні правові наслідки, спричинені цим конфліктом.

Таке призначення цивільного судочинства вимагає від законодавця змінити цивільне процесуальне законодавство, наділивши суд повноваженнями самостійно: виходити за межі позовних вимог; визначати правильний спосіб захисту порушеного права в спірних матеріальних правовідносинах; вживати заходів щодо подання суду необхідних і очевидних доказів, необхідних для вирішення конкретної категорії спорів (довідки з райдержадміністрації чи ЖЕКу, документи від нотаріальних контор та БТІ, органів внутрішніх справ, РАЦС тощо); вирішувати в рішенні суду всі похідні питання, які можуть виникнути при реалізації рішення суду по конкретному спору (наприклад, вказати про порядок скасування державної реєстрації права власності на нерухоме майно за відповідачем та реєстрацію цього права за позивачем у справах про застосування реституції чи віндикації).

Висновки. Як можна було переконатися, цивільному процесуальному праву відводиться не лише важлива роль в цивільному процесуально-правовому регулюванні цивільного судочинства, а й у визначенні головного призначення цивільного судочинства, яким є врегулювання (усунення) конфлікту, тобто припинення цивільного правопорушення та ліквідація його наслідків шляхом примусового застосування норм матеріального права між суб'єктами цивільних, трудових, житлових, сімейних правовідносин. Подальше дослідження правової природи цивільного процесуального права як процесуального регламенту цивільного судочинства сприятиме глибшому розумінню головного призначення цивільного судочинства задля реалізації судом правосудних цілей, що дозволить процесуально забезпечити ефективність цивільного судочинства.

Література:

1. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса / Под редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. – М.: Издательство «Зерцало», 2003. – 464 с.
2. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е.Г. Лукьянова. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – 240 с.
3. Борисова Л.Н. Общая теория процессуальных норм: Ди с... канд. юрид. наук. 12.00.01 / Л.Н. Борисова. – Ростов-на-дону, 2004. – 169 с.
4. Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М.: Юрид. лит., 1976. – 280 с.
5. Гурвич М.А. Советское гражданское процессуальное право / М.А. Гурвич. – М.: «Высшая школа», 1964. – 536 с.
6. Тертишников В.І. Цивільний процес України (курс лекцій): Навч.-практ. посіб. / В.І. Тертишников. – Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. – 376 с.
7. Цивільний процес України: академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С.Я. Фурси]. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – 848 с.
8. Чернооченко С.І. Цивільний процес України: Навчальний посібник / С.І. Чернооченко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 308 с.
9. Короєд С.О. Усунення правового конфлікту як основне завдання цивільного судочинства та критерій оцінки його ефективності / С.О. Короєд // Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 8 жовтня 2013 року. Тези наукових доповідей. – К., 2013. – С. 143–147.

Короєд С. А. Процессуальное право как вектор в определении главной задачи гражданского судопроизводства и обеспечении его эффективности

Аннотация. Статья посвящена исследованию правовой природы процессуального права как общетеоретической категории и его назначения в регулировании процессуальной деятельности; выяснению соотношения назначения процессуального права и назначения гражданского судопроизводства; определению главной задачи, которая должна стоять перед гражданским судопроизводством и определять его эффективность; а также формулировке отдельных предложений, касающихся обеспечения эффективности гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: правосудие, гражданское судопроизводство, процессуальное право, задачи, эффективность.

Koroed S. Procedural law as a vector in determining the main objectives of civil proceedings and to ensure its effectiveness

Summary. This article is dedicated to researching legal nature of procedural law as a general theoretical categories and its purpose in regulation of procedural activities; to clarification of correlation of purpose of procedural law and purpose of civil proceedings: to define the main objective which should be at front of civil proceedings and to determine its effectiveness; as well as the statement of specific proposals on providing of the effectiveness of civil proceedings.

Key words: justice, civil proceedings, procedural law, objectives, effectiveness.